

Saygıdeğer davetliler,

Ben, uzak bir Türk diyarında, Anadolu'nun bir köşesindeki büyük bir köyde dünyaya geldim. Bugün nüfusu 5.000 civarında olan bu köy, hayvancılığın da içinde bulunduğu ziraatla geçinir. Fakat asıl özelliği, çakı-bıçak, makas, kırkık vs. yapımıdır. Yatağan diye bilinen bir kılıç nevini de yapardı. İşte burada yetiştikten sonra, tahsil ederken, daha lise çağlarında Zeki Velidi Togan'ın adını duydum. Ancak, hangi özellikleri ile dikkatimi çekti bilemem.

Zeki Velidi Togan, öteki Türk diyarlarının bir ferdi olduğu için, Türkçü denilen akımın mensuplarında çok sîtâyîşle zikredilirdi. Gerçi hemen bütün Türkler de sevilir. Fakat nedense Zeki Velidi'nin yeri başka olmalıdır. Bunda muhtemelen bazı özellikleri göze çarpıyordu. Bunların en başında 1932, ikincisi de 1944 hareketinde yer almasıdır.

Biz Türkler, mağdur olanlara, ezilenlere karşı daima iyi duygular beslemiştir. Bu sebeptendir ki, eğer benim içimde gençlik yıllarında mahiyetini bilmediğim bir sempati doğmuşsa, bunda 1932'deki yiğit davranışı etkili olmuş olabilir. Aynı şekilde, 1944 de, mahkeme edilecek bir davranış veya eylemleri olmadığı halde, kalabalık bir zümre içinde mahkeme edilmeleri de dikkatimi çekmişti. Böylece bu iki konu, ilim adamı Zeki Velidi 'yi değil, fakat ülkemizin hayatında yer alan Zeki Velidi'yi tanımama sebep olmuştur.

Bunlardan 1932 yi sonradan kendisine, talebeliğimin ilk dönemi içinde sormuştum. O zaman, o yılların dosyasını verip okumamı istemişti. Ben de okumuştum. Ama onun asıl özelliklerine 1964'lerde değil, ancak şimdilerde ulaşabildim.

* Bu konuşmanın metni, 1990 yılı Aralık ayında Rusya'daki Başkirt ülkesinde Ufa'da yapılan Zeki Velidi Togan'ı anma töreni için hazırlanmış, fakat gidilemediğinden orada okunamamıştı.

1944 ise, daha çok siyâseti, fakat kısmen dış siyâseti ilgilendiren bir olay idi. Ülkemin tarihinde, çeşitli ihtimallerin içiçe olduğu, birbirleri ile ilişkilerinin karmaşık olduğu bir dönemdeki bu olayları, o zamanlar belki heyecanla görüyordum. Ama şimdi, daha serinkanlı ve "Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetenlerin, kendi siyâsi hareketlerinde rahatlık sağlamak için giriştikleri bir hareket" olarak değerlendiriyorum. Bu hareketin bazılarını acı getirmesi kaçınılmazdı. Bu acıyı Zeki Velidi ve arkadaşları çektiler. Ama bu acıyı çekenler, birçok yönden Türkiye Cumhuriyetinin, iç siyâset meselelerinde daha sağlam yerlere çıktılar. Bir başka deyişle kendi fikirlerinin kavgasını verdikleri için, etkili olabildiler.

Zeki Velidi'yi tanıdıktan sonra görüyorum ki, O'nu asıl yansıtan 1932 olayı imiş. 1944 O'nun için doğrudan bir hareket değildir. O 1944 de gerçekten acı çekmiş, gereksiz olarak üzülmüştür. Ama bu dönem biraz yararlı da olmuş, bazı eserlerini orada düzenleyebilmiştir.

Zeki Velidi bunun için, ölümüne kadar (1970) hemen her aydın Türk'ün bildiği bir isimdir. Kimisi için "Irkçı-Turancı" fakat kimisi için, kanaatlarından taviz vermeyen, dünyanın seçkin bir ilim adamı ve tarihçisidir.

Zeki Velidi'nin biz Türkler için ilk büyük özelliği, ilmî ve vicdânî kanaatinden taviz vermemesidir. O, 1932'de Ankara'da toplanan Tarih Kongresi'nde, ilmî ve vicdânî kanaatine uymayan hususlarda susmamış, görüşlerini bütün açıklığı ile anlatmıştır. Aslında böylesine bir ilmî toplantıda ilim adamlarının, kendi kanaatlerini çekinmeksizin ortaya koymaları tabiidir. Fakat Türkiye'de, yakın yıllardaki gelişmeler, bir kısım ilim adamlarında siyâsi iktidar ile işbirliğine yöneldiği için, onlar etkili kişilerin fikirlerini takib etmişlerdir. Böylece, etkili kişinin kanaatine uygun olanı savunmakla, bu adamlar, aynı zamanda siyâsi alanda belirli bir yere gelmek istiyorlardı. Nitekim, 1932'de Zeki Velidi'ye karşı hareketin en önemli düzenleyicisi, Türkiye Türklerinden Şemseddin (Günaltay) bey sonraki yıllarda Başbakan olacaktır.

Zeki Velidi burada, Türklere gerçek bir ilim adamının nasıl olması gerektiğini göstermiştir. Çünkü o, geldiği ve vatandaşı olduğu

bir toplumda, etkili kişileri gözetleyen siyâsi heveslere sahip bir ilim adamı değildir. Belki bu özelliği ile o, toplumun yıllardır özlemine çektiği ilim adamı tipini de temsil etmektedir. Ama bu ilim adamı nümûnesi, siyâsetin içine girmeye hevesli ilim adamları arasında çok yalnız kalyordu. Çünkü ilim adamlarının içinde mebusluk ve hatta bakanlık hevesleri taşıyanların sayısı hayli çoktur.

Önemli bir rivâyete göre, İstanbul Darülfünunu, yâni Üniversitesi yeni tarih görüşlerine karşı ilmin sesini duyurmaya kararlı idi. Bu sırada tarih, dil ve edebiyat alanında Üniversite düşüncesini temsil eden Türk bilgini Köprülüzâde Mehmed Fuat Beyefendi idi. Onun İstanbul'dan kararlı bir şekilde Ankara'ya gittiği söylenir. Fakat o da Ankara'daki havayı görünce, çok yumuşak ifâdeler kullanmış, hatta kendisini tartışmaya çekmek isteyenlere, uygun ve uysal cevaplar vermiştir. O hiçbir zaman aykırı fikirler beyân etmemiş, böylece "siyasi"liğini göstermiştir. Nitekim Fuad Köprülü de, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonraki yıllarında, tamamen siyâsete atılmış, bir siyâsi partinin kurucusu olmuş, uzun yıllar (6 sene kadar) Dış İşleri Bakanlığı yapmıştır.

İşte böylesine siyâsetle içiçe gibi olan bir ortamda, Zeki Velidî, hiçbir siyâsi emel peşinde olmadığı için yalın gerçeğin kendisine düşenini söylemiş, neticede bu hareketinde yalnız kalmıştır. Ama onun yalnızlığı, sadece kendisine gurur ve büyük bir şöhret kazandırmıştır. Çünkü ben de Zeki Velidî'yi, inandığı fikri cesur olarak savunan yiğit bir bilim adamı, âlim olarak tanımış ve hayran olmuşum.

Zeki Velidî Togan, ülkemde çalışmanın, çalışkanlığın bir büyük nümûnesi idi. O, 1939'da, ilmini kanıtlamış bir ilim adamı olarak yeniden Türkiye'ye döndükten sonra, asıl büyük faaliyetine başlamış idi. Onun bu yıllardaki faaliyeti, bir bakıma 1925 sonrasındaki büyük çalışmalarının neticelenmesini de sağlıyordu. Ama bu yıllarda, o kısmen, ülkesi ile ilgili siyâsetin içine girdi. Ancak bu sırada, Türk Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanlığının bilgi ve ilgisinin içinde kaldı. Hayatının sonuna kadar da, Türkiye Cumhuriyetinden ayrı bir siyâset güttüğüne veyâ bunun içinde olduğuna dair bilgim yoktur. Çünkü o, kendisi için artık "ilmin" büyük önemini bilmektedir. O mücâdelesine, ilim alanında devam etmek

istemektedir. Bunun için de metod ve çalışmanın, önemli eserler yaratmaya yeteceğine inanmaktadır.

Şüphesiz dünyanın her yerinde, çok çalışanlar yanında daha az çalışanlar veyâ hayatının sadece bir devresinde çok çalışanlar ve sonra daha az çalışanlar vardır. Daha az çalışanlar insanlararası iyi ilişkiler kurmaları sayesinde, etkilerini daha da artırabilirler. Zeki Velidî bunlardan değildir. Belki yetişme şartlarının etkisiyle belki de doğrudan, aldığı samimi çevrenin prensipleri ile, insanlara karşı olduğu gibi davranır ve gösterişli hürmet veyâ itibar gösterileri yapmazdı. Yapmadığı için de, gösteriş meraklı olanlar kendisini yadırgarlardı. Çünkü maalesef ilmi çalışmayı, bir nevi mesai gibi görmek isteyenler daha çoktu. Dolayısı ile onlar için sadece vakit geçirmek önemlidir. Vakit geçirilirken, ilmî çalışma yapıp yapmamak önemli olmadığından böylelerinin çok olduğu ortamda sadece ilim yapmak ve çalışmak isteyen Zeki Velidî yadırganmıştır. Ama o bizlere, çalışma ve çok çalışmanın en çarpıcı örneği olmuştur.

Zeki Velidî, adeta son nefesine kadar çalışmıştır. Onun, ölümü ile bitecek hastane safhasının başlarında, Oğuz Destanı ile ilgili yazdıklarını gözden geçirdiğini, notlar aldığını görmüşümdür. Hatta yeniden basılan bir kitabının önsözünü yine bu hastanede kaleme almıştır. Bu türden hareket ve davranışları ile o, beşikten mezara kadar çalışan Türk âlimlerinin seçkin bir örneği olmuştur. Hemen belirtelim ki böylesine âlimler Türkiye'de de çoktu. Fakat böylesine çarpıcı bir örnek az bulunur.

Zeki Velidî Togan, bizlere sade bir köy hayatının, bir tarihinin hayatındaki büyük yerini göstermekte de önderlik etmiştir. Türk tarihini anlayış ve yorumlayışta o, sadece yazılı kitapların ve belgelerin sınırları içinde kalmamıştır. Eski hatıraları daha iyi saklıyan dağlık yörelerden gelen hemşehrilerinden aldığı bilgiler onun için aynı zamanda tarihin önemli kaynağı idiler. Böylesine kaynak imkânı, sonraki tarihçi kuşağı için maalesef yoktur. Türkiye Türkleri içinde, doğrudan köy kökenli tarihçilerin çıkması, çok daha yenilerde söz konusu olabilmıştır. Fakat bu arada geçen zaman içindeki büyük sosyal değişmeler, 1900'lü yılların canlılığını bırakmamıştır. Böylece, Zeki Velidî türündeki tarihçilerimizin yokluğu, doğrudan bizim Anadolu tarihimiz açısından büyük talihsizliktir.

Zeki Velidî Togan, tarihte yazılı kaynaklar yanında, Sanat Tarihi ve Arkeolojinin büyük payı olduğunu göstermiştir. Onun çok yönlü şahsiyeti, böyle konularda kendisine büyük imkân veriyordu. Fakat aynı olayı, Anadolu esaslı Türk tarihine tatbik ederken, yerleşmiş gelenekler sebebiyle güçlüklerle karşılaşılıyordu. Tarihte yaşanan zamanın da büyük payına o işaret etmeye çalışmıştır. Gerçi burada "Tarihi günümüze getirmek"den söz edilebilir. Ancak buradaki zamanı, aynı zamanda bilgi kaynağı olarak da değerlendirmeyi daha uygun buluyoruz. Böylece şimdiki zaman, kaynak olmak vasfını onun etkisiyle gösterebilmiştir. Ancak halen bu durumun, yeterince anlaşıldığı söylenemez.

Zeki Velidî, şiir, edebî eserler ve öteki bilgi imkânlarını kullanarak tarih yaptığından, tarihin sınırlarını çok geniş bir çerçeveye oturtmuştur. Bu yönü ile, tarihi siyâsî tarihin kadrosundan çıkararak anlayış, Zeki Velidî'ye büyük ölçüde borçlu bulunmaktadır. Çünkü bu genişliğin en erken örneklerini, bizzat o vermiş ve göstermiştir. İktisadî hayatın ve hadiselerin tarihin içindeki yeri bahsinde de en erken örneklere onunla sahibiz. Kültür ve ekonomi, böylece tarihle birlikte ve içiçe olarak onun eserlerinde yaşamıştır. Bu yönüyle Zeki Velidî bizler için yepyenidir ve önderlik etmiştir.

Zeki Velidî, Türklere açıklık ve dürüstlüğün örneğini vermiştir. Çünkü çağdaşı bazı âlimler, "yegâne nüshası kütüphanemdedir" diyerek ilmi çalışmalarda belirli bir inhisara giderlerken, o hiçbir zaman bu yola gitmemiştir. Onun da eline, bazı nadir ve tek nüsha yazma eserleri kendi mülkü yapmak imkânı geçmiştir. Fakat o bir eser hariç (Ötemiş Hacı Tarihi) hiçbir zaman yazma eser satın almak yoluna gitmemiştir. Yazma eserlerin yerinin kitaplıklar olduğunu, orada herkes tarafından okunabilmesini istemiştir. Çünkü o, herkes tarafından okunabilen eserlerin üzerinde kendi bilgi ve yorumunu ekleyebilecektir.

Aslında, özel kitaplıkta olduğu söylenen bazı kitapların sonradan çıkmadığı da rivayet edilir. Fakat dönemin başka bilginleri, bu yönde inhisar yolunu tutarken, aksine o açık kalplilikle davranır, herkesi teşvik ederdi. Nice "yazılmakta olan eser"leri olanların hiç bir zaman bu eserleri biteremediği bilindiğinden, Zeki Velidî'nin genç Türk tarihçilerine gösterdiği örnek davranış her türlü takdirin

üzerindedir.

Açıklık, açık kalplilik, çalışmalarında herkesin hakkını vermek Zeki Velidi'nin özelliğidir. Bu özelliği sebebiyledir ki, biz yeni nesil Tarihçileri onu daha çok ve daha iyi değerlendirmek durumundayız. Çünkü o, bağımsız şahsiyeti, eşsiz sezgisi ile ele aldığı konuları başarı ile çözümlemiş ve zamana meydana okumuştur. Çünkü zaman, pek çok konuda kendisini haklı çıkarmaktadır.

Zeki Velidi, bu özellikleri ile benim yurdumun da insanıdır. Bizler ondan çok şeyler öğrendik ve bundan sonra da eserlerinden öğrenmeye devam edeceğiz.